

Rzeszów, dnia 16 maja 2022 r.

Trybunał Konstytucyjny
al. Jana Chrystiana Szucha 12A
00-918 Warszawa

Skarżąca: K C

reprezentowana przez radcę prawnego Łukasza Cach, nr wpisu na listę radców prawnych: RZ-865, adres do doręczeń: Kancelaria Radcy Prawnego Łukasz Cach, ul. Sikorskiego 9, 35-304 Rzeszów

Skarga konstytucyjna

Działając imieniem Skarżącej, pełnomocnictwo w załączeniu, na podstawie art. 79 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., dalej jako: Konstytucja) i art. 77 ust. 1 ustawy z dnia 30 listopada 2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 2393, dalej jako: u.t.k.) wnoszę niniejszą skargę konstytucyjną oraz wnoszę o:

1. stwierdzenie, że art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (dalej jako: u.ś.r.) w zw. z art. 3 pkt 22 u.ś.r., w zakresie w jakim wyłączają prawo do świadczenia pielęgnacyjnego z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej (dalej również jako: świadczenie pielęgnacyjne) wobec osoby wprawdzie formalnie pozostającej w stosunku pracy, lecz przebywającej na urlopie wychowawczym i sprawującej opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem są niezgodne z art. 18 w zw. z art. 47 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji, art. 18 w zw. z art. 71 ust. 1 zdanie drugie w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji, art. 18 w zw. z art. 71 ust. 2 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji oraz art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji,
2. zasądzenie od Sejmu na rzecz Skarżącej zwrotu kosztów postępowania według norm przepisanych.

Uzasadnienie

I. Przedstawienie stanu faktycznego (art. 53 ust. 1 pkt 4 u.t.k.).

Skarżąca jest zatrudniona na podstawie umowy o pracę na czas nieokreślony w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w P Delegatura w R . Ten rodzaj pracy pozostaje zgodny z wykształceniem i kompetencjami Skarżącej, która ukończyła studia wyższe

W dniu .03.2018 r. Skarżąca urodziła syna, który z uwagi na chorobę genetyczną oraz wrodzoną wadę serca legitymuje się orzeczeniem o niepełnosprawności

Skarżąca skorzystała z urlopu wychowawczego (art. 186 k.p.) wobec czego utraciła prawo do wynagrodzenia za pracę (art. 80 k.p.).

Wnioskiem z dnia .05.2020 r. Skarżąca wystąpiła do Prezydenta Miasta R o ustalenie na jej rzecz prawa do świadczenia pielęgnacyjnego z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, wskazując na rezygnację z wykonywania pracy na podstawie stosunku pracy w rozumieniu art. 3 pkt 22 u.ś.r. z uwagi na opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem w ramach rozpoczętego urlopu wychowawczego.

Decyzją z dnia .07.2020 r. znak Prezydent Miasta R odmówił uwzględnienia wniosku skarżącej. Po złożeniu odwołania przez skarżącą, decyzja ta została następnie utrzymana w mocy decyzją Samorządowego Kolegium Odwoławczego w R z dnia 08.2020 r., znak: .

Po zaskarżeniu tej decyzji, Wojewódzki Sąd Administracyjny w R wyrokiem z dnia .02.2021 r., sygn. akt oddalił skargę Skarżącej. Skarga kasacyjna od tego wyroku została oddalona przez Naczelny Sąd Administracyjny wyrokiem z dnia .02.2022 r., sygn. akt .

Organy administracji oraz sądy administracyjne jednolicie stanęły na stanowisku, iż zgodnie z kwestionowanymi w niniejszej skardze przepisami Skarżącej może być przyznane prawo do świadczenia pielęgnacyjnego dopiero po ustaniu stosunku pracy. Wykładnia przepisów art. 17 ust. 1 w zw. z art. 3 pkt 22 u.ś.r. przedstawiona w toku dotychczasowych postępowań sprowadzała się do stanowiska, iż przez rezygnację z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w myśl tych przepisów należy rozumieć wyłącznie sytuację, w której stosunek pracy został rozwiązany, a nie sytuację zaprzestania faktycznego wykonywania pracy (i pobierania wynagrodzenia z tego tytułu) w celu sprawowania opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem w ramach urlopu wychowawczego, z którego korzysta Skarżąca.

II. Określenie kwestionowanego przepisu ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach lub prawach albo obowiązkach skarżącego określonych w Konstytucji i w stosunku do którego skarżący domaga się stwierdzenia niezgodności z Konstytucją (art. 53 ust. 1 pkt 1 u.t.k.).

Kwestionowane przez Skarżącą przepisy to:

1. Art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (dalej jako: u.ś.r.), zgodnie z którym:
„Świadczenie pielęgnacyjne z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej przysługuje:
 - 1) matce albo ojcu,
 - 2) opiekunowi faktycznemu dziecka,
 - 3) osobie będącej rodziną zastępczą spokrewnioną w rozumieniu ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej,
 - 4) innym osobom, na których zgodnie z przepisami ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy ciąży obowiązek alimentacyjny, z wyjątkiem osób o znacznym stopniu niepełnosprawności
- jeżeli nie podejmują lub rezygnują z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w celu sprawowania opieki nad osobą legitymującą się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności albo orzeczeniem o niepełnosprawności łącznie ze wskazaniami: konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji.”
2. Art. 3 pkt 22 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, zgodnie z którym:
„Ilekcroć w ustawie jest mowa o zatrudnieniu lub innej pracy zarobkowej - oznacza to wykonywanie pracy na podstawie stosunku pracy, stosunku służbowego, umowy o pracę nakładczą oraz wykonywanie pracy lub świadczenie usług na podstawie umowy agencyjnej, umowy zlecenia, umowy o dzieło albo w okresie członkostwa w rolniczej spółdzielni produkcyjnej, spółdzielni kółek rolniczych lub spółdzielni usług rolniczych, a także prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej;”

Przepisy te określają materialnoprawne przesłanki, od których jest zależne ustalenie prawa do świadczenia pielęgnacyjnego z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej. W szczególności zaś zawierają normę prawną, zgodnie z którą prawo to przysługuje osobie, która zrezygnowała z wykonywania pracy. Z kolei przez rezygnację z wykonywania pracy należy rozumieć ustanie stosunku pracy, a rezygnacja z wykonywania pracy nie ma miejsca w razie pozostawania przez matkę niepełnosprawnego dziecka w stosunku pracy i sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem podczas korzystania z urlopu wychowawczego.

Przepisy te były podstawą orzekania przez organy administracji oraz sądy administracyjne w decyzjach oraz wyrokach wskazanych przez Skarżącą w pkt I powyżej oraz dołączonych do niniejszej skargi.

Przepisy ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych były dotychczas przedmiotem oceny Trybunału Konstytucyjnego, który choćby w wyrokach z dnia 18 listopada 2014 r., sygn. akt SK 7/11 oraz z dnia 26 czerwca 2019 r., sygn. akt SK

2/17, stwierdził niezgodność z konstytucją poszczególnych rozwiązań tejże ustawy, jednakże dotychczasowe orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego nie obejmowało zagadnienia zgodności z konstytucją poruszonego w niniejszej skardze wymogu rozwiązania stosunku pracy wobec osoby korzystającej z urlopu wychowawczego.

III. Wskazanie, która konstytucyjna wolność lub prawo skarżącego, i w jaki sposób - zdaniem skarżącego - zostały naruszone (art. 53 ust. 1 pkt 2 u.t.k.).

W niniejszej sprawie zostały naruszone następujące konstytucyjne prawa i wolności Skarżącej:

1. Prawo do opieki i ochrony życia rodzinnego (art. 18 w zw. z art. 47 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji),
2. Prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych dla rodziny (art. 18 w zw. z art. 71 ust. 1 zd. 2 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji),
3. Prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych dla matki po urodzeniu dziecka (art. 18 w zw. z art. 71 ust. 2 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji),
4. Prawo do równego traktowania przez władze publiczne (art. 32 ust. 1 Konstytucji).
5. Wolność pracy (art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji).

Naruszenie powyższych praw i wolności konstytucyjnych Skarżącej nastąpiło poprzez skonstruowanie zawartej w skarżonych przepisach normy prawnej rangi ustawowej, zgodnie z którą przesłanką prawa do świadczenia pielęgnacyjnego jest rozwiązanie stosunku pracy i nie jest możliwe ustalenie tego prawa wobec osoby wprowadzie formalnie pozostającej w stosunku pracy, lecz przebywającej na urlopie wychowawczym i sprawującej podczas tego urlopu opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem legitymującym się orzeczeniem o niepełnosprawności łącznie ze wskazaniem: konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współdziałania na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji.

W realiach niniejszej sprawy, taka norma stała się podstawą prawną odmowy przez organy administracji (zaaprobowanej następnie przez sądy administracyjne) ustalenia prawa do świadczenia pielęgnacyjnego dla Skarżącej opiekującej się niepełnosprawnym dzieckiem w ramach urlopu wychowawczego, co nastąpiło w decyzjach i orzeczeniach wskazanych w pkt I.

Na obowiązek ochrony i opieki rodziny (art. 18 Konstytucji), prawo do równego traktowania (art. 32 ust. 1 Konstytucji), jak również względność ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw (art. 31 ust. 3 Konstytucji), Skarżąca powołuje się w powiązaniu z pozostałymi przepisami będącymi podstawą kontroli, o czym mowa bliżej w dalszej części uzasadnienia niniejszej skargi.

IV. Uzasadnienie zarzutu niezgodności kwestionowanego przepisu ustawy ze wskazaną konstytucyjną wolnością lub prawem skarżącego, z powołaniem argumentów lub dowodów na jego poparcie (art. 53 ust. 1 pkt 3 u.t.k.).

Kwestionowane przepisy ustawy pozostają niezgodne ze wskazanymi w pkt III konstytucyjnymi prawami Skarżącej, na co wskazują następujące argumenty:

1. Zagadnienie art. 18 Konstytucji jako źródła praw i wolności oraz podstawy skargi konstytucyjnej.

Jak wskazuje się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, art. 18 Konstytucji nie może być samoistną podstawą kontroli konstytucyjności przepisów rangi ustawowej¹. Tym niemniej, możliwe jest wyprowadzanie praw podmiotowych z tego przepisu w powiązaniu z innymi przepisami Konstytucji. Jak wskazuje się w doktrynie:

„Komentowany przepis jest adresowany przede wszystkim do organów władzy publicznej. Wyraża normy programowe nakazujące realizowanie wyrażonych w nim wartości w jak największym stopniu. Sporne jest, czy art. 18 wyraża publiczne prawa podmiotowe człowieka. Możliwość wywodzenia takich praw z art. 18 najczęściej łączy się z równoczesnym odwołaniem się do innych przepisów Konstytucji, np. do art. 47 (LG II, t. I, s. 490 i cytowane tam orzeczenia TK). W praktyce wyprowadzanie z Konstytucji publicznych praw podmiotowych dotyczących małżeństwa i rodziny odbywa się najczęściej przez powołanie tego przepisu w związku ze wskazanymi powyżej przepisami Konstytucji (TK – P 33/12). (...)Artykuł 18 stanowi nie tylko podstawę normy programowej. Współstosowany z innymi przepisami Konstytucji wyznacza treść publicznych praw podmiotowych, np. prawa rodziców do ustalania więzów pokrewieństwa. Komentowany przepis może też być bezpośrednio stosowany przez sądy lub organy administracji w procesie dokonywania wykładni ustaw w zgodzie z Konstytucją.”²

Zważywszy na powyższe, w petitum niniejszej skargi oraz w dalszej części rozważań Skarżąca powołuje się na brzmienie art. 18 Konstytucji oraz na normy prawne współtworzone przez ten przepis wraz z innymi regulacjami Konstytucji.

2. Kierunek wykładni pozostałych przepisów wynikający z regulacji art. 18 Konstytucji.

Jak wskazuje się w doktrynie oraz w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego:

„Małżeństwo i rodzina stanowią jedną z podstawowych wartości, na których opiera się polski system prawa. Zasada wyrażona w art. 18 Konstytucji formułuje adresowany do wszystkich organów władzy publicznej nakaz realizowania tych wartości w jak największym stopniu oraz zakaz ingerowania w wolności i prawa osób tworzących małżeństwo i rodzinę.”³

"Art. 18 „jest wyrazem tej samej aksjologii, która inspirowała treść art. 71” (wyrok TK z 18 maja 2005 r., K 16/04). Pozostałe przepisy konstytucyjne należy interpretować i stosować w sposób pozwalający na możliwie najpełniejsze uwzględnienie i realizację tych

¹ Postanowienie TK z 20.08.2020 r., Ts 80/20, OTK-B 2021, nr 28.

² P. Tuleja [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radzewicz, P. Tuleja, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2019, art. 18.

³ *Ibidem*.

wartości (zob. M. Dobrowolski, *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji RP, PS 1999, nr 4, s. 26*)."⁴

Uwzględniając art. 18 Konstytucji przy wykładni pozostałych przepisów ustawy zasadniczej, należy zatem dążyć do uwzględnienia chronionych nimi wartości „w jak największym stopniu” oraz w taki sposób by ich uwzględnienie i realizacja były „możliwie najpełniejsze”.

W realiach niniejszej sprawy oznacza to dążenie do tego, by prawa Skarżącej wskazane w pkt III powyżej były w taki właśnie sposób respektowane. „Największy stopień” realizacji tych praw będzie miał miejsce w razie takiego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, które:

- a) będzie stanowiło przejaw wykładni przepisów zmierzającej do realizacji nie typowej, lecz "szczególnej" pomocy ze strony władz publicznych dla rodziny i macierzyństwa Skarżącej, a zarazem
- b) zagwarantuje ochronę i opiekę nad życiem rodzinnym Skarżącej, którego kluczowym elementem stała się opieka nad niepełnosprawnym dzieckiem i więź Skarżącej z dzieckiem potrzebującym szczególnej opieki, jak również
- c) pozwoli na zrównanie sytuacji Skarżącej jako matki opiekującej się dzieckiem w ramach niepłatnego urlopu z sytuacją matki opiekującej się dzieckiem po formalnym rozwiązaniu stosunku pracy, nie wyłączając wszakże
- d) możliwości kształtowania rozwoju zawodowego i sposobu wykonywania pracy przez matkę dziecka w sposób, który w jej ocenie będzie najbardziej adekwatny do potrzeb całej rodziny.

3. Naruszenie prawa do opieki i ochrony życia rodzinnego (art. 18 w zw. z art. 47 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji).

3.1. Miejsce rodziny i więzi rodzinnych w systemie prawa Rzeczypospolitej.

Z uwagi na swoją doniosłą funkcję w społeczeństwie instytucja rodziny znajduje swoje szczególne miejsce w uregulowaniach Konstytucji i podlega ochronie przez szereg jej przepisów. Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i Państwa⁵. Jest miejscem wychowania i kształtowania postaw człowieka, naturalną przestrzenią rozwoju wszystkich jego członków, w szczególności dzieci.

Jak wskazuje się w doktrynie: *"Rodzina, więzi rodzinne i leżące u jej podstaw założenie trwałości są wartościami samoistnymi, a jednocześnie funkcjonującymi i zespolonymi z całym systemem wartości moralnych z obszaru życia zbiorowego (np. równość, sprawiedliwość, solidarność) i indywidualnego (np. miłość, wolność indywidualna, godność ludzka, życzliwość itd.). Rodzina jest więc wartością globalną, syntetyzującą, na którą składają się wartości szczegółowe, proste. O ogromnej doniosłości rodziny, jako podstawowego elementu struktury społecznej i niezastąpionej roli w wychowaniu dziecka są przekonani w zasadzie wszyscy, niezależnie od przekonań filozoficznych i opcji politycznych."*⁶

⁴ L. Garlicki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom I, wyd. II, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 18.

⁵ Art. 23 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁶ T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne*, PiP 1997, s. 185.

Naturalną konsekwencją takiej funkcji społecznej oraz pozycji rodziny w systemie prawa jest przyznanie przez ustrojodawcę prawa do opieki i ochrony życia rodzinnego wyrażonego w art. 47 Konstytucji, czy też prawa do "szczególnej pomocy" dla rodzin i matek z art. 71 Konstytucji.

3.2. Zakres pojęcia „życia rodzinnego” oraz rodzina jako przedmiot ochrony konstytucyjnej.

W doktrynie wskazuje się, że: *"Stosunkowo łatwo, jak się wydaje, wyznaczyć można zakres określenia „życie rodzinne”: obejmuje on relacje do współmałżonka oraz osób pozostających w stosunku pokrewieństwa oraz powinowactwa."*⁷ W realiach niniejszej sprawy oznacza to przyznanie Skarżącej prawa do opieki i ochrony relacji do jej pozostałych członków rodziny, wśród których na pierwszy plan wysuwa się jej relacja z synem wymagającym opieki. Z racji jego ograniczeń oraz ponadstandardowych potrzeb wynikających z niepełnosprawności, ta relacja ma wymiar szczególny.

Należy nadto uznać, iż ochronie konstytucyjnej podlega także potrzeba syna Skarżącej stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień Skarżącej jako opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji, jak również jego potrzeby budowania więzi z innymi członkami rodziny, w tym z matką. Te potrzeby dziecka pozostają immanentną częścią relacji rodzinnych Skarżącej oraz jej dziecka w istotny sposób determinującą sposób jej postrzegania i wykonywania.

Zarówno pojęcie „rodziny”, jak i „życia rodzinnego” wskazują na szerszy aspekt ochrony konstytucyjnej, niż tylko widziany przez wąski pryzmat roszczeń jednostki wobec instytucji państwa. Należy bowiem w pierwszej kolejności uwzględnić relację rodzinną jako całość więzi międzypodmiotowych istniejących pomiędzy kilkoma osobami, nie wyłączając wszystkich członków rodziny wielopokoleniowej.

*„Nie budzi też wątpliwości, że wprowadzie prawo do pomocy finansowej jest przyznawane wskazanym w rozporządzeniu osobom opiekującym się niepełnosprawnym dzieckiem, to jednak realną korzyść osiąga z tego zarówno osoba niepełnosprawna, która w ten sposób uzyskuje opiekę osoby bliskiej w warunkach domowych, ale także pośrednio cała rodzina (por. mutatis mutandis uzasadnienie wyroku TK z 18 lipca 2008 r., sygn. P 27/07 OTK ZU nr 6/A/2008, poz. 107, w którym Trybunał stwierdził, że: "Nie ulega wątpliwości, że choć zasiłek stały nominalnie przysługiwał opiekunowi, to realną korzyść odnosił z niego podopieczny, który w ten sposób miał zapewnioną opiekę osoby bliskiej"; wyrok TK z 22 lipca 2008 r., P 41/07 - "beneficjentem jest rodzina")."*⁸

W realiach niniejszej sprawy każe to uwzględnić nie tylko indywidualne prawa Skarżącej, lecz również jej rodziny, w tym praw dziecka niepełnosprawnego do należytej opieki, a także relacji członków rodziny skarżącej między sobą. Jak wskazuje się w doktrynie, szczególnie ważną cechą rodziny są *„ściśle i trwałe relacje łączące jej członków"*⁹.

Tak ukształtowane i postrzegane więzi rodzinne Skarżącej mogą stanowić podstawę do oceny konstytucyjności zaskarżonych przepisów oraz do stawiania

⁷ P. Sarnecki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, art. 47.

⁸ Wyrok TK z 10.03.2015 r., P 38/12, OTK-A 2015, nr 3, poz. 29.

⁹ M. Dobrowolski, Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, *Przegląd Sejmowy* 1999, nr 4, s. 24.

zarzutów pod ich adresem. "Ochronę prawną życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia gwarantuje art. 47, z którego wynika spoczywający na ustawodawcy obowiązek ustanowienia odpowiednich środków prawnych i procedur służących ochronie tych sfer życia jednostki. Brak regulacji ustawowej o charakterze ochronnym lub jej niepełny charakter uprawniają jednostkę do formułowania roszczeń o ochronę prywatności bezpośrednio na podstawie art. 47."¹⁰

3.3. Nadmierny charakter wymagania ustania stosunku pracy.

Obecne brzmienie zaskarżonych przepisów nie zapewnia należytej ochrony życiu rodzinnemu Skarżącej (w tym relacji członków rodziny Skarżącej, w szczególności jej więzi z chorym dzieckiem), którą można byłoby uznać za zgodną ze standardem wyznaczonym przez przepisy Konstytucji.

Przesłanki ustalenia prawa do świadczenia pielęgnacyjnego ukształtowane przez zaskarżone przepisy wymagają na Skarżącej definitywnego rozwiązania stosunku pracy, co należy ocenić jako wymaganie nadmierne.

Poza sporem pozostaje fakt, iż rozwiązanie stosunku pracy w typowej sytuacji wiąże się z utratą możliwości powrotu do pracy w przyszłości, jak również do przerwania stażu zatrudnienia i zmniejszenia szans na ewentualne znalezienie innego zatrudnienia w celu utrzymania rodziny, do którego środki ze świadczenia pielęgnacyjnego pozostają daleko niewystarczające¹¹. Nie można wymagać od osoby korzystającej ze świadczenia pielęgnacyjnego, by zrezygnowała również z szansy na powrót do pracy w przyszłości (na przykład w razie przerwania urlopu wychowawczego). W oczywisty sposób może się to okazać możliwe i konieczne w zależności od zmian w stanie zdrowia dziecka, czy też wzrostu jego potrzeb finansowych związanych z leczeniem, rehabilitacją i edukacją.

Szczególnie wyraźnie widać to w realiach niniejszej sprawy, w której Skarżąca pozostaje zatrudniona w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków, a zatem jest członkiem korpusu służby cywilnej (art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej). Przy zatrudnieniu w tej jednostce obowiązują szczegółowe zasady naboru (Rozdział 3 ww. ustawy) ogłaszanego tylko w razie potrzeb kadrowych urzędu i dostępności środków budżetowych. W praktyce oznacza to, że w razie wypowiedzenia umowy o pracę Skarżąca pozbawi się możliwości powrotu do pracy zgodnej ze swoim wykształceniem i doświadczeniem zawodowym, a tym samym źródła utrzymania dla swojej rodziny, z którego mogłaby skorzystać w przyszłości stosownie do rozwijających się potrzeb jej dziecka.

Równocześnie nie można matce odmawiać prawa powrotu do pracy w przyszłości (na przykład po zakończeniu kilkuletniego urlopu wychowawczego) i zamiany osobistej opieki nad dzieckiem na pomoc rodziny, na przykład babci, która będzie się opiekowała wnukiem, czy też ojca dziecka który przejmie bezpośrednią opiekę nad dzieckiem od matki.

Godzi się podkreślić, iż pozostawienie matce takiej możliwości nie tylko zapewni jej większą stabilizację emocjonalną co do jej sytuacji zawodowej i rodzinnej, wpływając w ten sposób pozytywnie na jej bezpośrednią więź z dzieckiem, ale również da szansę dziecku na rozwój relacji rodzinnych nie tylko w samej rodzinie nuklearnej, lecz także na

¹⁰ M. Florczak-Wątor [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2019, art. 47.

¹¹ Wedle stanu na czas redakcji niniejszej skargi wysokość świadczenia pielęgnacyjnego wynosi ok. 70% minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz zaledwie 31% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w sektorze przedsiębiorstw (w stosunku do danych GUS za marzec 2022 r.).

budowanie więzi w rodzinie wielopokoleniowej. Równocześnie będzie to oznaczało ochronę i opiekę instytucji Państwa nad kształtowaniem więzi rodzinnych Skarżącej pomiędzy kilkoma pokoleniami członków rodziny, a zatem pozostanie w pełni zgodne z kierunkiem wyznaczonym przez art. 18 w zw. z art. 47 Konstytucji.

W tym miejscu godzi się odnotować, iż w dotychczasowym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny dostrzegł, iż świadczenie pielęgnacyjne służy nie tylko beneficjentowi będącemu wnioskodawcą, lecz w istocie również (a może nawet przede wszystkim) niepełnosprawnemu, jak również całej rodzinie niepełnosprawnego: „*W tym miejscu podkreślić należy, że niezależnie od kompensacyjnej funkcji świadczenia pielęgnacyjnego, jego beneficjentem jest cała rodzina, w szczególności zaś jej niepełnosprawny członek mający zapewnioną opiekę osoby najbliższej.*”¹²

Trybunał zwracał także uwagę na potrzebę ochrony więzi pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny: „*W pojęciu "dobro rodziny" zawiera się, zdaniem Trybunału, przede wszystkim jej trwałość, która tworzy podstawy poczucia bezpieczeństwa wszystkich jej członków, a zwłaszcza tych najstarszych - dzieci, osób chorych lub niepełnosprawnych. Dobro rodziny tworzą silne i trwałe więzi - pozytywne relacje emocjonalne łączące jej członków, sprzyjające ich rozwojowi osobistemu i odczuciu szczęścia z powodu bliskości z innymi członkami rodziny. Wreszcie dobro rodziny to także posiadanie przez nią elementarnych warunków materialnych koniecznych do zaspokajania potrzeb życiowych jej członków, z potrzebą samodzielnego mieszkania na czele.*”¹³

Obecne brzmienie zaskarżonych przepisów wymuszające na matce dziecka rozwiązanie stosunku pracy uderza w poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji życia rodzinnego, które jest szczególnie potrzebne w niepewnej sytuacji zdrowotnej dziecka i konieczności skupienia całej swojej uwagi na bezpośredniej, całodobowej opiece nad dzieckiem (jedynie tytułem przykładu należy wskazać podawanie mu różnych leków w odpowiednich odstępach godzinowych, wizyty lekarskie u wielu specjalistów, rehabilitacja etc.).

Niewątpliwie bezpieczeństwo emocjonalne matki i jej stabilizacja zawodowa, w tym zagwarantowanie swobody decyzji co do sposobu kształtowania relacji rodzinnych są tymi czynnikami, które wpływają na jej więź z dzieckiem. Niestety ustawodawca pominął te aspekty życia rodzinnego, dopuszczając się niezasadnej ingerencji w sferę życia rodzinnego matek przebywających na urloпах wychowawczych oraz do pozbawienia ich opieki i ochrony należytej więzi z potrzebującym dzieckiem.

3.4. Obowiązek rodzin odpowiedzialności za swoje utrzymanie oraz zasada pomocniczości.

W dotychczasowym orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego dotyczącym świadczenia pielęgnacyjnego znalazło swój wyraz odniesienie do obowiązku rodzin odpowiedzialności za swoje utrzymanie oraz do zasady pomocniczości:

„*Trybunał Konstytucyjny nie kwestionuje, oczywiście skądinąd, stanowiska, że ustawodawca nie zwalnia rodzin, w tym rodzin wielodzietnych z dziećmi niepełnosprawnymi, od odpowiedzialności za swoje utrzymanie i nie zwalnia ich od obowiązku alimentacyjnego. Ochrona rodziny nie sięga bowiem tak daleko, żeby państwo mogło zwolnić osoby odpowiedzialne za jej sytuację od obowiązku troski i starań o utrzymanie rodziny (por. T. Smoczyński, Rodzina i prawo w świetle nowej Konstytucji, "Państwo i Prawo" z. 11-12/1997, s. 191-192). Wynika to wprost z zasady subsydiarności,*

¹² Wyrok TK z 18.11.2014 r., SK 7/11, OTK-A 2014, nr 10, poz. 112.

¹³ *Ibidem*.

której wyraz daje art. 72 ust. 2 oraz preambuła Konstytucji. Owa subsydiarna rola państwa polega na tym, że ingeruje ono wtedy, gdy jednostki nie mogą dać sobie rady same. Zaangażowanie państwa w sferę zabezpieczenia społecznego nie powinno zatem prowadzić do atrofii rodzicielskich obowiązków (por. np. wyroki z: 12 kwietnia 2011 r., sygn. SK 62/08, OTK ZU nr 3/A/2011, poz. 22; 4 września 2007 r., sygn. P 19/07, OTK ZU nr 8/A/2007, poz. 94; 22 lipca 2008 r., sygn. P 41/07).¹⁴

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż zakwestionowane rozwiązanie ustawowe całkowicie wypychające matkę dziecka poza rynek pracy pozostaje sprzeczne z tymi zasadami. Sytuacja, w której matka będzie miała możliwość podjęcia decyzji o ewentualnym powrocie do pracy po lub w trakcie urlopu wychowawczego (uzależnionej przecież również od stanu zdrowia dziecka i potrzeb w zakresie jego opieki) będzie zgodna z zasadą pomocniczości, której istotą jest pomoc udzielana wówczas, gdy jednostka lub rodzina nie jest w stanie sprostać sama stojącym przed nią wyzwaniom. Równocześnie ustawodawca powinien tworzyć takie rozwiązania, które ułatwią samodzielne pozyskiwanie środków (np. z wynagrodzenia za pracę) na utrzymanie i opiekę nad dzieckiem, bez pomocy środków publicznych. Za element zasady pomocniczości należy bowiem uznać również tworzenie mechanizmów zmierzających do odzyskania pełnej samodzielności przez jednostkę/rodzinę. Poza sporem pozostaje fakt, iż w miarę wydłużającego się korzystania ze świadczeń socjalnych maleją szanse powrotu na rynek pracy i zaprzestania korzystania z benefitów zasady pomocniczości. Natomiast w przypadku urlopu wychowawczego, po którym pracodawca ma obowiązek dopuścić do pracy (art. 186⁴ k.p.), jest to sytuacja znacznie łatwiejsza dla matki i dla całej rodziny.

3.5. Prawo podmiotowe rodzica do wychowania dziecka.

Argumentem za zwiększeniem sfery swobody matki w kształtowaniu jej życia rodzinnego z dzieckiem jest również istnienie oraz pozycja ustrojowa prawa podmiotowego rodzica do wychowania dziecka, które jak wskazuje się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego ma charakter przyrodzony:

„Rodzice winni mieć zatem prawo do reprezentowania dziecka względem osób trzecich, by móc efektywnie sprawować nad nim pieczę. Przysługuje im w tym względzie prawo podmiotowe o charakterze przyrodzonym i naturalnym, nie pochodzące z nadania państwowego, choć wykonywane pod kontrolą państwową i społeczną.”¹⁵

„Trybunał miał przy tym okazję podkreślać w swoim orzecznictwie szczególne znaczenie, jakie ma na tle przepisów Konstytucji władza rodziców nad dzieckiem, w tym ich prawo do reprezentowania dziecka. Rodzicom przysługuje bowiem w tym względzie prawo podmiotowe o charakterze przyrodzonym i naturalnym, nie pochodzące z nadania państwowego, choć wykonywane pod kontrolą państwową i społeczną.”¹⁶

Dopuszczalność ograniczeń tego prawa należy więc interpretować w sposób zawężający, z przyznaniem pierwszeństwa takim rozwiązaniom ustawowym, które zmierzają do zachowania tego prawa, czy też do zwiększenia swobody jego wykonywania (o ile oczywiście nie godzi to w istotę tego prawa czy też dobro dziecka).

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ Wyrok TK z 11.10.2011 r., K 16/10, OTK-A 2011, nr 8, poz. 80.

¹⁶ Wyrok TK z 21.01.2014 r., SK 5/12, OTK-A 2014, nr 1, poz. 2.

3.6. Potrzeba wzmożonej ochrony więzi matki z dzieckiem.

Argumentem za zwiększeniem swobody kształtowania życia rodzinnego ponad obecny standard ustawowy jest również potrzeba nie typowej, lecz wzmożonej ochrony więzi matki z dzieckiem, która w orzecznictwie jest powszechnie uznawana za szczególne dobro w hierarchii wartości:

*"Z uwagi na rangę dobra osobistego w postaci "prawa do życia w rodzinie", szczególnej więzi łączącej członków rodziny, wywodzonego z wartości konstytucyjnych, nie ulega wątpliwości, że powinno ono w hierarchii wartości zasługiwać na wzmożoną ochronę w porównaniu z innymi dobrami osobistymi, nawet wprost wymienionymi w art. 23 k.c."*¹⁷

Ta ponadstandardowa ochrona prawa do życia w rodzinie przemawia za dopuszczeniem także urlopu wychowawczego jako uprawniającego do świadczenia pielęgnacyjnego zmierzającego w istocie do wykonywania uprawnienia i obowiązku opieki nad dzieckiem.

3.7. Zbieżność celów świadczenia pielęgnacyjnego oraz urlopu wychowawczego.

Wymaganie rozwiązania stosunku pracy należy ocenić jako nadmierne i nieuzasadnione również z punktu widzenia celów instytucji świadczenia pielęgnacyjnego oraz jako wymaganie ingerujące w sferę życia rodzinnego w sposób nieproporcjonalny do potrzeby wynikającej z konieczności realizacji tych celów.

Nie można tracić z pola widzenia, iż świadczenie pielęgnacyjne służy zagwarantowaniu możliwie najlepszej opieki (w postaci pomocy osoby bliskiej, w tym matki) dla szczególnie potrzebujących. Przyznanie świadczenia dla opiekuna będącego jedną z osób najbliższych wskazanych w art. 17 ust. 1 u.ś.r. ma ułatwić sprawowanie opieki przez taką osobę, która w najlepszy sposób jest w stanie zająć się niepełnosprawnym i poprzez swoje zaangażowanie zapewnić mu możliwie jak najlepszy w danych warunkach poziom życia. Poprzez częściową rekompensatę środków utraconych na skutek zaprzestania aktywności zawodowej dla opiekuna podopieczny ma zapewnioną pomoc w trudnej sytuacji życiowej.

Dostrzegł to Trybunał Konstytucyjny w cytowanym powyżej wyroku z dnia 18.11.2014 r., sygn. SK 7/11 wskazując nie tylko na wnioskodawcę, ale na całą rodzinę, a szczególnie jej niepełnosprawnego członka jako na beneficjenta przedmiotowego świadczenia.

Co istotne, w razie skorzystania przez matkę dziecka z urlopu wychowawczego wskazane cele świadczenia pielęgnacyjnego zostaną zrealizowane w nie mniejszym stopniu, niż przy ustaniu stosunku pracy. Zgodnie z art. 186 k.p., urlop wychowawczy udzielany jest „w celu sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem”. Co więcej, w przypadku urlopu wychowawczego, sprawowanie opieki nad dzieckiem jest nawet obwarowane sankcją utraty prawa do tego urlopu (por. art. 186² § 2 k.p.).

Funkcje urlopu wychowawczego oraz świadczenia pielęgnacyjnego pozostają ze sobą w pełni zbieżne. Urlop wychowawczy każdorazowo musi wiązać się z opieką nad dzieckiem, stąd też należy go dopuścić jako przejaw działań podejmowanych „w celu sprawowania opieki nad osobą legitymującą się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności albo orzeczeniem o niepełnosprawności (...)”, jak tego wymaga art. 17 ust. 1 u.ś.r.

¹⁷ Wyrok SA w Białymstoku z 9.12.2016 r., I ACa 587/16, LEX nr 2229142.

3.8. Świadczenie pielęgnacyjne, a istnienie stosunku pracy.

Należy również zaznaczyć, iż fakt utrzymania stosunku pracy podczas urlopu wychowawczego pozostaje bez znaczenia dla realizacji celów instytucji świadczenia pielęgnacyjnego i nie może być dostatecznym argumentem usprawiedliwiającym obecne brzmienie zaskarżonych przepisów.

W szczególności, argumentem takim nie może być czasowy charakter urlopu wychowawczego. Okres urlopu uregulowanego w art. 186 k.p. pozostaje wszak stosunkowo długi i wynosi 36 miesięcy (z zastrzeżeniem art. 186 § 4 k.p.), a w przypadku dzieci niepełnosprawnych dodatkowo 36 miesięcy (art. 186 § 3 k.p.). W przypadku dzieci niepełnosprawnych łącznie można zatem mówić o okresie ok. 6 lat urlopu wychowawczego.

Jakkolwiek w oczywisty sposób konkretne stany faktyczne mogą przejawiać się dużym zróżnicowaniem, jednakże normatywnie okres ten wskazuje nie na typową przerwę w pracy w celu odpoczynku (por. art. 162 k.p. – min. 14 dni), lecz na jakościową zmianę sposobu życia z wykonywania pracy zawodowej na poświęcenie się sprawowaniu opieki nad potrzebującym tej opieki dzieckiem. Skoro tak, to pozbawione racji pozostają argumenty odwołujące się do urlopu wychowawczego jako przywileju pracowniczego.

W tym kontekście należy odnotować, iż zgodnie z § 3 ust. 5 Rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2027 z późn. zm.) stopień niepełnosprawności orzeka się zarówno na stałe, jak i na czas określony. Co więcej, zgodnie z § 3 ust. 6 tegoż rozporządzenia, w przypadku orzeczeń o niepełnosprawności dziecka możliwe jest wydanie orzeczenia o niepełnosprawności wyłącznie na czas określony. Z przepisu tego wynika, że w 100% przypadków orzeczenie o niepełnosprawności dotyczące dzieci ma charakter czasowy. W praktyce orzeczniczej organów administracji w przedmiocie świadczenia pielęgnacyjnego regułą jest orzekanie o niepełnosprawności na okres 2 lat¹⁸.

Zważywszy na powyższe, uzależnienie prawa do świadczenia pielęgnacyjnego od ustania stosunku pracy, pomimo realizacji przez urlop wychowawczy celów wymaganych z punktu widzenia art. 17 u.ś.r., pozostaje nieuzasadnione oraz nadmierne w stosunku do wymogu opieki i ochrony życia rodzinnego wynikającego z norm Konstytucji i jako takie stanowi przejaw naruszenia prawa do opieki i ochrony życia rodzinnego.

3.9. Podsumowanie.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż wymuszanie przez ustawodawcę utraty jakiegokolwiek, nawet minimalnego kontaktu matki z rynkiem pracy (w postaci utrzymania istnienia stosunku pracy bez rzeczywistego jej wykonywania i bez osiągania wynagrodzenia z tego tytułu) pozwalającego na sprawowanie opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem i nie godzącego w istotę i cele świadczenia pielęgnacyjnego powinno być uznane za nadmierną ingerencję w jej życie rodzinne i więzi z członkami rodziny, w tym w sposób kształtowania życia rodzinnego, a zarazem za naruszenie konstytucyjnego prawa do opieki i ochrony życia rodzinnego.

¹⁸ Z zastrzeżeniem art. 15h ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz. U. poz. 1842 z późn. zm.).

4. Naruszenie prawa do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych dla rodziny (art. 18 w zw. z art. 71 ust. 1 zd. 2 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji) oraz prawa do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych dla matki po urodzeniu dziecka (art. 18 w zw. z art. 71 ust. 2 w zw. z art. 32 ust. 1 Konstytucji).

4.1. Legitymacja Skarżącej.

Jak wskazuje się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego:

„Skarżąca sprawuje opiekę nad niepełnosprawną od urodzenia córką, dba o wychowanie i utrzymanie dziecka, co skutkuje trudną sytuacją materialną i społeczną całej rodziny. To zaś warunkuje zaktualizowanie się jej uprawnień do korzystania z art. 71 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji jako przynależnego prawa podmiotowego, polegającego na oczekiwaniu od władz publicznych zapewnienia szczególnej opieki. Podkreślić trzeba, że Trybunał Konstytucyjny w swoim orzecznictwie zwracał uwagę, iż prawa wyrażonego w art. 71 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji mogą dochodzić członkowie rodziny będącej jego beneficjentem, w szczególności zaś jedno z rodziców lub opiekun prawny dziecka (zob. wyrok TK z 12 kwietnia 2011 r., sygn. SK 62/08).”¹⁹

Dokładnie taka sytuacja występuje w niniejszej sprawie.

4.2. Zbieżność argumentów odnoszących się do naruszenia różnych norm Konstytucji.

Argumenty przywołane wyżej w pkt 3 odnoszą się także do zarzutu naruszenia norm wynikających z art. 71 Konstytucji. Nadto należy wskazać na następujące argumenty:

4.3. Cel socjalny świadczenia pielęgnacyjnego.

W doktrynie oraz orzecznictwie akcentuje się socjalny cel świadczenia pielęgnacyjnego: *„Zasadniczym celem świadczenia pielęgnacyjnego jest "częściowe pokrycie wydatków ponoszonych przez rodzinę w związku z koniecznością zapewnienia opieki i pielęgnacji niepełnosprawnemu dziecku lub niepełnosprawnej osobie dorosłej" (zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o świadczeniach, druk sejmowy nr 1555/IV kadencja). Podmiotem prawa do tego świadczenia jest osoba (zdolna do pracy), rezygnująca z zatrudnienia w celu sprawowania osobistej opieki nad niepełnosprawnym członkiem rodziny - której ma ono częściowo rekompensować utracony zarobek. Na kompensacyjną funkcję świadczenia pielęgnacyjnego wskazują także wypowiedzi przedstawicieli doktryny (zob. A. Korcz-Maciejko, W. Maciejko, op.cit., s. 314; M. Wasilewska, Świadczenia rodzinne i fundusz alimentacyjny, Gdańsk 2009, s. 65; W. Kardasz, R. Krajewski, S. Szymański, Komentarz do ustawy o świadczeniach rodzinnych wraz ze zbiorem przepisów wykonawczych, Kutno 2006, s. 56) oraz orzecznictwo sądów administracyjnych (zob. np. wyrok WSA w Poznaniu z 17 października 2007 r., sygn. akt IV SA/Po 399/07, Lex nr 982972 oraz uchwałę 7 sędziów NSA z 11 grudnia 2012 r., sygn. akt I OPS 5/12, OSP nr 3/2014, poz. 27). W podobnym tonie w odniesieniu do istoty świadczenia pielęgnacyjnego wypowiedział się także Trybunał Konstytucyjny, który stwierdził, że świadczenie pielęgnacyjne stanowi pomoc "ze strony państwa dla osoby zdolnej do pracy, lecz niezatrudnionej i niewykonującej innej pracy zarobkowej z powodu konieczności sprawowania opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym w sytuacji, gdy na osobie tej ciąży obowiązek alimentacyjny wobec*

¹⁹ Wyrok TK z 26.06.2019 r., SK 2/17, OTK ZU A 2019, poz. 36.

dziecka" (wyrok z 18 lipca 2008 r., sygn. P 27/07, w którym podtrzymał linię orzecznictwa dotyczącą zasiłku stałego, będącego poprzednikiem świadczenia pielęgnacyjnego, zob. także wyrok z 22 lipca 2008 r., sygn. P 41/07)."²⁰

Przy ocenie zgodności zaskarżonych przepisów z Konstytucją należy uwzględnić tę funkcję świadczenia pielęgnacyjnego. Mając to na uwadze niezrozumiałe staje się zróżnicowanie charakteru pomocy socjalnej wobec matek, które rozwiązały umowę o pracę od tych, które korzystają z urlopu wychowawczego. Poza sporem jest, iż w trakcie urlopu wychowawczego matka nie wykonuje pracy i nie otrzymuje wynagrodzenia (por. art. 80 k.p.). Skoro tak, to potrzeba realizacji celu socjalnego świadczenia pielęgnacyjnego istnieje w identycznym stopniu zarówno przy ustaniu stosunku pracy, jak i w przypadku urlopu wychowawczego.

Jednakże, w przypadku matek korzystających z urlopu wychowawczego ustawodawca wyłączył możliwość realizacji tego celu, co każe postawić zarzut o braku spełnienia konstytucyjnego obowiązku zapewnienia pomocy wobec rodziny w trudnej sytuacji materialnej i społecznej oraz wobec matki po urodzeniu dziecka.

4.4. Prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych dla rodzin oraz matki po urodzeniu dziecka.

W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego wskazuje się, iż matka oraz rodziny mają prawo do pomocy, która wykracza poza normalny standard ochrony: „*Jak stwierdził Trybunał w wyroku z 9 lipca 2012 r., sygn. P 59/11, OTK ZU nr 7/A/2012, poz. 76, określenie to należy rozumieć w sposób tożsamy na gruncie wszystkich powołanych przepisów konstytucyjnych. Wskazuje ono na "konieczność podejmowania takich działań władz publicznych, które wykraczać będą poza normalny standard ochrony wolności i praw. Chodzi tu zatem o działania przewyższające ów zwykły poziom ochrony gwarantowanej konstytucyjnie. Posłużenie się terminem «szczególny» odczytywać należy jako skierowany w stosunku do władzy publicznej nakaz bardziej intensywnego traktowania pewnej grupy podmiotów z uwagi na sytuację faktyczną, w jakiej się znajdują*” (wyrok z 9 lipca 2012 r., sygn. P 59/11), to jest wykraczającego poza zakres "zwykłego" uwzględniania potrzeb tych podmiotów (zob. wyroki: z 15 listopada 2005 r., sygn. P 3/05 i z 8 maja 2001 r., sygn. P 15/00). "Szczególna pomoc" ma niewątpliwie wymiar konkretny i możliwe jest ustalenie, czy ustawodawca wyposażył organy władzy publicznej w środki prawne umożliwiające jej świadczenie. Jednocześnie Trybunał podkreślił, że regulacja konstytucyjna nie zwalnia rodziny z odpowiedzialności za swoje utrzymanie, a członków rodziny z obowiązków alimentacyjnych, co wynika wprost z zasady subsydiarności, wyrażonej między innymi w preambule. "Konstytucja zakazuje bowiem zwalniania członków rodziny z ciężących na nich obowiązków alimentacyjnych poprzez kreowanie konkurencyjnego systemu zasiłków rodzinnych" (wyrok o sygn. P 3/05)."²¹

„Szczególna pomoc obejmuje działania przewyższające zwykły poziom ochrony gwarantowanej konstytucyjnie. Posłużenie się terminem „szczególny” odczytywać należy jako skierowany w stosunku do władzy publicznej nakaz bardziej intensywnego traktowania pewnej grupy podmiotów z uwagi na sytuację faktyczną, w jakiej się znajdują, to jest wykraczającego poza zakres zwykłego uwzględniania potrzeb tych podmiotów (zob. wyrok TK z 8 lipca 2014 r., sygn. P 33/13, OTK ZU nr 7/A/2014, poz. 70). Poza tym, na co również Trybunał zwracał już uwagę, „rodzina, której członek został dotknięty niepełnosprawnością i wymaga opieki ze strony innego członka rodziny, zmuszonego

²⁰ Wyrok TK z 18.11.2014 r., SK 7/11, OTK-A 2014, nr 10, poz. 112.

²¹ Wyrok TK z 10.03.2015 r., P 38/12, OTK-A 2015, nr 3, poz. 29.

z tego powodu do rezygnacji z zatrudnienia, potrzebuje szczególnej pomocy ze strony państwa” (sygn. P 33/13).²²

Wzgląd na potrzebę ochrony która ma charakter nie typowy, lecz szczególny, wyróżniający się, nakazuje również w taki sposób zapewnić ochronę matce korzystającej z urlopu wychowawczego. Jak wskazano powyżej w pkt 3, cele urlopu wychowawczego pozostają w pełni zbieżne z celami świadczenia pielęgnacyjnego. Fakt skorzystania z takiego urlopu, zamiast rozwiązania stosunku pracy w żaden sposób nie pozbawia takiej sytuacji charakteru uzasadniającego objęcie wyróżniającym się poziomem ochrony.

Dlatego też należy uznać, iż uzależnienie przez ustawodawcę prawa do świadczenia pielęgnacyjnego od dodatkowego wymogu ustania stosunku pracy i brak przyznania ochrony wobec matki opiekującej się dzieckiem podczas urlopu wychowawczego pozostaje w sprzeczności z wymogiem szczególnej ochrony.

4.5. Uwzględnienie zasady pomocniczości i dążenia do usamodzielnienia się rodziny.

Jak wskazuje się w doktrynie: „Zwraca się też jednak uwagę, że „pomoc ta musi uwzględniać dobro rodziny, tj. sprzyjać zachowaniu jej trwałości. Nie może więc przyczyniać się do tworzenia rodzin patologicznych, np. do znacznego i trwałego uzależnienia rodziny od pomocy państwa” (M. Dobrowolski, *Status prawny...*, s. 27).²³

Poza sporem pozostaje, iż w przypadku przyznania prawa do świadczenia pielęgnacyjnego osobie przebywającej na urlopie wychowawczym rodzina będzie w mniejszym stopniu uzależniona od pomocy państwa, niż w obecnie funkcjonujących rozwiązaniach uzależniających tę pomoc od całkowitego ustania stosunku pracy.

5. Naruszenie prawa do równego traktowania przez władze publiczne (art. 32 ust. 1 Konstytucji).

5.1. Art. 32 ust. 1 Konstytucji jako wzorzec kontroli konstytucyjności przepisów ustawy.

Jak wskazuje się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, zasada równości wynikająca z art. 32 ust. 1 Konstytucji nie może być samodzielny wzorcem kontroli konstytucyjności przepisów zaskarżonych w trybie art. 77 ust. 1 u.t.k.²⁴ Możliwe jest natomiast uwzględnienie zasady równości w powiązaniu z konkretnym prawem, którego ta równość ma dotyczyć, a wynikającym z innego przepisu Konstytucji²⁵. Jak wskazuje się w doktrynie: „Jest wobec tego oczywiste, że w skardze konstytucyjnej można podnosić zarzut naruszenia art. 32 wraz z zarzutem naruszenia innej konstytucyjnej wolności lub prawa i orzecznictwo TK dostarcza wielu takich przykładów (np. wyrok z 17 października 2000 r., SK 5/99; wyrok z 8 listopada 2000 r., SK 18/99).²⁶

²² Wyrok TK z 26.06.2019 r., SK 2/17, OTK ZU A 2019, poz. 36.

²³ L. Garlicki, M. Derlatka [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II*, wyd. II, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 71.

²⁴ Zob. np. postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z: 24 października 2001 r., sygn. SK 10/01, OTK ZU nr 7/2001, poz. 225, 1 października 2003 r., sygn. SK 29/02, OTK ZU nr 8/A/2003, poz. 87 i 3 listopada 2004 r., sygn. SK 24/01, OTK ZU nr 10/A/2004, poz. 111.

²⁵ Tak orzekł Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 26.06.2019 r., SK 2/17, OTK ZU A 2019, poz. 36.

²⁶ L. Garlicki, M. Zubik [w:] M. Derlatka, K. Działocha, S. Jarosz-Żukowska, A. Łukaszczuk, P. Sarnecki, W. Sokolewicz, J. Trzeciński, M. Wiącek, K. Wojtyczek, L. Garlicki, M. Zubik, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II*, wyd. II, Warszawa 2016, art. 32.

Dlatego też Skarżąca zarzuca naruszenie wskazanych w petitum skargi przepisów w powiązaniu z art. 32 ust. 1 Konstytucji, jak również w uzasadnieniu zarzutów wskazuje, iż w jej ocenie doszło do naruszenia przez ustawodawcę konstytucyjnych praw wskazanych w pkt III w sposób naruszający równocześnie zasadę równości.

5.2. Sposób kontroli konstytucyjności zaskarżonych przepisów przez pryzmat zasady równości.

Mając na uwadze orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego dotyczące sposobu oceny przepisów z punktu widzenia art. 32 ust. 1 Konstytucji oraz stosując je w realiach niniejszej sprawy, należy:

1. ustalić, czy możliwe jest wskazanie wspólnej cechy (istotnej), to jest takiej, która uzasadniałaby równe traktowanie osób sprawujących opiekę nad niepełnosprawnymi które rozwiązały stosunek pracy oraz takich, które korzystają z urlopów wychowawczych, a następnie
2. przesądzić, czy znajduje uzasadnienie różnicowania praw i obowiązków wskazanych wyżej osób to jest takich które rozwiązały stosunek pracy oraz takich, które korzystają z urlopu wychowawczego, po czym
3. poddać pod rozwagę, czy odstępstwo od zasady równości wprowadzone w zaskarżonych przepisach ostatecznie nie jawi się jednak jako dopuszczalne.

5.3. Uzasadnienie równego traktowania.

Sytuacja faktyczna oraz prawna matek, które rozwiązały stosunki pracy oraz takich, które przebywają na urlopach wychowawczych, wskazuje na podobieństwo ich sytuacji. Jakkolwiek nie są to sytuacje identyczne, tak z punktu widzenia celów świadczenia pielęgnacyjnego mogą być uznane za podobne. Urlop wychowawczy powoduje brak prawa do wynagrodzenia z uwagi na opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem w analogiczny sposób jak przy definitywnym rozwiązaniu stosunku pracy.

W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego w odniesieniu do cechy istotnej wskazuje się: „*Cechą istotną pozwalającą na wyróżnienie kategorii podmiotów, do których należy odnosić gwarancję równego traktowania w niniejszej sprawie, jest fakt sprawowania opieki nad osobą niepełnosprawną i niewykonywanie z tego względu pracy zarobkowej. Oznacza to, że istotą tożsamej sytuacji osób sprawujących opiekę jest ich dobrowolna rezygnacja z możliwej do wykonywania przez nie pracy zarobkowej.*”²⁷ Również w niniejszej sprawie należy wskazać, iż matka przebywająca na urlopie wychowawczym w tożsamy sposób opiekuje się niepełnosprawnym dzieckiem oraz rezygnuje z otrzymywania wynagrodzenia (por. art. 80 k.p.).

Ponadto, w ocenie Skarżącej, w realiach niniejszej sprawy na wspólną cechę istotną, należy patrzeć przez pryzmat wskazanych powyżej celów świadczenia pielęgnacyjnego, a także z punktu widzenia zabezpieczenia dobra niepełnosprawnego dziecka. Jak wskazuje się bowiem w doktrynie: „*Ustalenie klasy podmiotów podobnych powinno być dokonywane zawsze ad casum. Wymaga bowiem analizy treści regulacji prawnej. Ustalenie to musi być dokonywane zawsze adekwatnie do treści stosunku prawnego, ze względu na dające się wyodrębnić klasy porównywanych podmiotów.*”²⁸

²⁷ Wyrok TK z dnia 26.06.2019 r., SK 2/17, OTK ZU A 2019, poz. 36.

²⁸ L. Garlicki, M. Zubik [w:] M. Derlatka, K. Działocha, S. Jarosz-Żukowska, A. Łukaszczyk, P. Sarnecki, W. Sokolewicz, J. Trzeciński, M. Wiącek, K. Wojtyczek, L. Garlicki, M. Zubik, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II, Warszawa 2016, art. 32.

Możliwość realizacji tych celów oraz zapewnienia takiej opieki powinny być uznane za taką wspólną cechę. Chodzi bowiem o taką sytuację, która w taki sam sposób zapewnia opiekę niepełnosprawnemu dziecku. Wszystkie sytuacje, które zapewniają taki sam poziom opieki, powinny być traktowane przez ustawodawcę identycznie.

Jak wskazano szerzej powyżej w pkt 3, cele te będą zrealizowane oraz dobro dziecka będzie zabezpieczone w przypadku urlopu wychowawczego matki w stopniu nie mniejszym, jak w przypadku takiej matki, która rozwiązała stosunek pracy.

5.4. Uzasadnienie różnicowania praw i obowiązków.

W świetle powyższego, różnicowanie sytuacji matki, która przebywa na urlopie wychowawczym oraz matki, która rozwiązała umowę o pracę stanowi nieproporcjonalne i nieuzasadnione różnicowanie.

Dochodzi w ten sposób do obarczenia rodziny osoby niepełnosprawnej kosztami związanymi z opieką oraz pozbawienia w tym zakresie niepełnosprawnego członka rodziny pomocy socjalnej, pomimo tego, że w sytuacji skorzystania przez matkę z urlopu wychowawczego cele świadczenia pielęgnacyjnego w istocie zostaną spełnione.

Co jednak najistotniejsze, dobro dziecka nie poniesie żadnego uszczerbku w przypadku skorzystania przez matkę z urlopu wychowawczego. Brak obowiązku świadczenia pracy podczas takiego urlopu (przy równoczesnym braku podstaw prawnych pracodawcy do zmuszenia matki do powrotu do pracy – z wyjątkiem zaprzestania sprawowania opieki nad dzieckiem) w oczywisty sposób pozwoli na osobistą i stałą opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem.

Nie może być wątpliwości, że na tym tle ustawowa regulacja musi być uznana za niesprawiedliwą i krzywdzącą. Skoro matka wywiązuje się ze swych obowiązków - moralnych i prawnych - wobec ciężko chorego dziecka i wymaga to odeń rezygnacji z aktywności zawodowej, to winna ona w tych działaniach otrzymać odpowiednie wsparcie państwa. Wybranie z kręgu osób faktycznie opiekujących się dzieckiem w sposób zgodny z wymaganiami stawianymi przez art. 17 ust. 1 u.ś.r. jedynie tych matek, które rozwiązały stosunek pracy i przyznanie wyłącznie im prawa do świadczenia pielęgnacyjnego narusza konstytucyjną zasadę równości (art. 32 ust. 1 Konstytucji), a równocześnie godzi też w konstytucyjne nakazy ochrony i opieki nad rodziną w ogólności (art. 18 Konstytucji) oraz szczególnej pomocy władz publicznych rodzinom w trudnej sytuacji materialnej i społecznej (art. 71 Konstytucji)²⁹.

5.5. Dopuszczalność odstępstwa od zasady równości.

Brak jest racji, które dopuszczałyby odstępstwo od zasady równości. W szczególności, jak wskazano powyżej w pkt 3, samo tylko istnienie stosunku pracy nie może być uznane za argument dostatecznie przemawiający za różnicowaniem sytuacji matki przebywającej na urlopie od sytuacji matki, która rozwiązała stosunek pracy.

6. Kierunek wykładni wynikający z pozostałych przepisów rangi konstytucyjnej.

Jakkolwiek z uwagi na fakt, iż świadczenie pielęgnacyjne nie jest przyznawane niepełnosprawnemu dziecku, lecz jego matce, pozostałe przepisy Konstytucji odnoszące

²⁹ Por. wyrok TK z 18.07.2008 r., P 27/07, OTK-A 2008, nr 6, poz. 107.

się do dzieci niepełnosprawnych nie mogą być wprost podstawą kontroli konstytucyjności kwestionowanych przepisów. Tym niemniej, jak już wyżej wskazano, świadczenie pielęgnacyjne z uwagi na jego funkcję w istocie ma zmierzać do ochrony podmiotów określonych w art. 68 ust. 3 oraz art. 69 Konstytucji, tj. w realiach niniejszej sprawy niepełnosprawnego dziecka.

Dlatego też wyrażona w tych przepisach potrzeba szczególnej ochrony dzieci oraz osób niepełnosprawnych może i powinna zostać uwzględniona przy ocenie konstytucyjności zaskarżonych przepisów z pozostałymi przepisami wskazanymi w niniejszej skardze jako wzorzec kontroli konstytucyjności. Tylko w ten sposób będzie możliwe zachowanie spójności aksjologicznej poszczególnych norm konstytucyjnych.

Należy wskazać, iż taka sytuacja jest aprobowana w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego: „*W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał wskazywał, że wychowywanie i utrzymywanie dzieci jest podstawowym i niezbędnym wyznacznikiem pojęcia rodziny oraz determinuje sposób rozumienia pozostałych pojęć zastosowanych w art. 71 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji (zob. wyrok z 12 kwietnia 2011 r., sygn. SK 62/08, OTK ZU nr 3/A/2011, poz. 22, cz. III, pkt 4.2). "Na poziomie konstytucyjnym podstawę szczególnego traktowania dzieci stanowi m.in. art. 68 ust. 3 Konstytucji, odnoszący się do sfery opieki zdrowotnej. Ochrona praw dziecka przez władze publiczne gwarantowana jest również w art. 72 Konstytucji. Dzieci objęte są ochroną państwa w ramach pomocy rodzinom, szczególnie tym znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej (art. 71 ust. 1 Konstytucji)" (wyrok z 21 października 2014 r., sygn. K 38/13 (OTK ZU nr 9/A/2014, poz. 104)."*³⁰

Mając na uwadze powyższe, należy uznać, iż kierunki wyznaczone przez art. 68 ust. 3 oraz art. 69 Konstytucji przemawiają za zwiększenie poziomu ochrony ponad standard wynikający z obecnie obowiązujących przepisów ustawy o świadczeniach rodzinnych.

Art. 68 ust. 3 nakazuje szczególną opiekę zdrowotną wobec dzieci i osób niepełnosprawnych. Zważywszy na istotę świadczenia pielęgnacyjnego jest niewątpliwe, że ma ono służyć opiece zdrowotnej niepełnosprawnych dzieci. Dopuszczenie prawa do tego świadczenia dla matki korzystającej z urlopu wychowawczego będzie stanowić realizację nakazu szczególnej opieki.

Ponadto, dopuszczenie takiego prawa dla matki jako opiekuna niepełnosprawnego dziecka będzie stanowiło wyraz udzielenia pomocy w zabezpieczeniu egzystencji osób niepełnosprawnych zgodnie z intencją Konstytucji wyrażoną w jej art. 69.

7. Naruszenie wolności pracy (art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji).

7.1. Art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji jako wzorce kontroli konstytucyjności.

Jakkolwiek kwestionowane przepisy ustawy o świadczeniach rodzinnych nie wprowadzają generalnego zakazu pracy, tym niemniej jako przesłankę przyznania prawa do świadczenia pielęgnacyjnego statuują wymóg rozwiązania przez wnioskodawcę stosunku pracy, tym samym wprowadzając ograniczenie wolności pracy. Dlatego też w ocenie skarżącej jako miarodajny wzorzec kontroli konstytucyjności takiego rozwiązania ustawowego należy wskazać, oprócz omówionych powyżej przepisów, również art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Oba te przepisy zestawione łącznie określają zasadę wolności pracy oraz warunki możliwości ograniczenia tej wolności przez

³⁰ Wyrok TK z 10.03.2015 r., P 38/12, OTK-A 2015, nr 3, poz. 29.

ustawodawcę, które powinny zostać uwzględnione przy ocenie warunków koniecznych do spełnienia przy ubieganiu się o przyznanie świadczenia pielęgnacyjnego.

Łączne rozpatrywanie obu tych przepisów jest aprobowane w doktrynie: „Konstytucja zakłada więc, że wolność pracy musi podlegać ograniczeniom, ale zakres dopuszczalnych ograniczeń trzeba rozpatrywać z uwzględnieniem ogólnych wymagań, jakie wynikają z art. 31 ust. 3. Nie ma zaś podstaw, by sformułowanie art. 65 ust. 1 zdanie drugie traktować jako *lex specialis* i uznawać, że jedynym wymaganiem dla wprowadzenia ograniczeń jest zachowanie formy ustawy (zob. wyroki TK: K 33/98, pkt III.3; SK 4/99, pkt III.3; K 32/00, pkt III.4, a także w późniejszym orzecznictwie zob. np. wyrok K 36/06, pkt III.3).”³¹

7.2. Treść wolności pracy oraz jej naruszenie.

Skarżąca podnosi, iż zakwestionowane przepisy ustawy o świadczeniach rodzinnych prowadzą do naruszenia wolności pracy w jej aspekcie pozytywnym przez to, że wprowadzają nadmierne ograniczenia w zakresie korzystania z wolności wyboru i wykonywania pracy.

„W literaturze na temat wolności pracy zwraca się uwagę na jej dwa aspekty, które w równym stopniu wyrażają komentowaną zasadę. W pierwszej kolejności (i jest to bardziej uwypuklane) jest jej aspekt pozytywny, oznaczający wolność wyboru rodzaju pracy (aspekt kwalifikacyjny), jak również decydowanie o miejscu zatrudnienia (aspekt przestrzenny), a także wolność wyboru pracodawcy (aspekt podmiotowy – zob. wyr. TK z 23.6.1999 r., K 30/98, OTK 1999, Nr 5, poz. 101).”³²

„Tym samym – jak podkreśla także TK – konstytucja z 1997 r. wykreowała nowy stan konstytucyjnoprawny, obejmując uregulowaniami art. 65 trzy wyodrębnione, ale funkcjonalnie powiązane wolności człowieka: wolność wyboru zawodu, wolność wykonywania zawodu oraz wolność wyboru miejsca pracy, z których żadna nie była gwarantowana przez uprzednio obowiązujące regulacje konstytucyjne (wyrok z 18 lutego 2004 r., P 21/02, pkt III.5).”³³

Z uwagi na wymóg całkowitego rozwiązania stosunku pracy przez osobę która zamierza skorzystać z urlopu wychowawczego w celu opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem, możemy mówić o naruszeniu wolności wyboru i wykonywania pracy w ujęciu pozytywnym, zarówno w aspekcie kwalifikacyjnym, podmiotowym, jak i przestrzennym. Mamy bowiem do czynienia nie z ograniczeniem np. wymiaru czasu pracy, ani też wysokości możliwego do uzyskania dochodu, lecz z nakazem definitywnego rozwiązania stosunku pracy zawartego ze swobodnie wybranym pracodawcą z danej lokalizacji, korzystającego z określonych kwalifikacji pracownika.

Zawarty w zakwestionowanych przepisach ustawy o świadczeniach rodzinnych wymóg całkowitego rozwiązania stosunku pracy jako przesłanka świadczenia pielęgnacyjnego ogranicza jakkolwiek aktywność zawodową, stąd też niewątpliwie godzi w powyżej opisaną zasadę wolności pracy.

³¹ L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 65.

³² M. Saffjan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86, Warszawa 2016.

³³ L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 65.

Co więcej, należy podkreślić, iż w doktrynie oraz orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego akcentuje się możliwość objęcia ochroną art. 65 ust. 1 Konstytucji również takich elementów wolności pracy jak kształtowanie sposobu wykonywania pracy, czy też decydowanie o momencie jej zakończenia.

„określenie „wolność” ma przede wszystkim konotację negatywną, tzn. zabraniającą władzom publicznym tworzenia nieuzasadnionych przeszkód dla wyboru rodzaju i miejsca pracy. Wolność oznacza „brak ograniczeń, polegających na uniemożliwieniu wykonywania określonego zawodu czy zatrudnienia” (wyrok TK z 13 czerwca 2000 r., K 15/99, pkt III.7); „generalny zakaz, adresowany do władz publicznych, wprowadzania ograniczeń w swobodnym decydowaniu przez jednostkę o podjęciu, kontynuowaniu i zakończeniu pracy w określonym zawodzie, o miejscu i rodzaju wykonywanej pracy oraz wyborze pracodawcy” (wyrok TK z 24 stycznia 2001 r., SK 30/99, pkt III.4 czy SK 24/09, pkt III.3.1.2).”³⁴

“Wolność”, o której mowa w przepisie, oznacza możliwość zgodnego z wyborami życiowymi kształtowania przez jednostkę jej zachowań, a jej elementami są między innymi swoboda wyboru zawodu, miejsca pracy, a często także sposobu jej wykonywania.”³⁵

Zakres dopuszczalnej oceny Trybunału Konstytucyjnego z punktu widzenia art. 65 ust. 1 Konstytucji oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji należy zatem interpretować możliwie szeroko. Skoro tak, to przedmiotem oceny Trybunału Konstytucyjnego może być zasadność zastosowania przez ustawodawcę wymogu rozwiązania stosunku pracy zamiast dopuszczenia opieki nad niepełnosprawnym w czasie nie świadczenia pracy z uwagi na urlop wychowawczy, jak również celowość wprowadzenia innych alternatywnych rozwiązań ingerujących w stosunek pracy w mniejszym stopniu, niż jego całkowite rozwiązanie (w tym np. sposób wykonywania pracy w drodze telepracy lub innych form pracy zdalnej, czy też wykonywanie pracy tylko na część etatu).

7.3. Nadmierny charakter ingerencji ustawodawcy w wolność pracy (art. 31 ust. 3 Konstytucji)

W sytuacji gdy jak wskazano powyżej niewątpliwie dochodzi do ograniczenia konstytucyjnej wolności jednostki w postaci wolności pracy, w kolejnym kroku analizy należy zastanowić się nad tym, czy oceniane przepisy ustawy mieszczą się w granicach wyznaczonych w art. 31 ust. 3 Konstytucji. W szczególności zaś konieczne jest dokonanie oceny tego czy nakaz definitywnego rozwiązania stosunku pracy przez osobę ubiegającą się o świadczenie pielęgnacyjne pozostaje w zgodzie z zasadą celowości oraz proporcjonalności, czy narusza istotę wolności pracy, jak również czy jest konieczny w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Skarżąca podnosi, iż ocena wszystkich tych elementów pozostaje negatywna, o czym mowa w dalszej części uzasadnienia niniejszej skargi.

Powyżej zarysowane kryteria oceny konstytucyjności wynikają ze stanowiska doktryny oraz orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, w którym wskazuje się, że:

„Wolność pracy i wynikająca z tej zasady wolność wyboru rodzaju pracy nie mają – jak już zostało wskazane powyżej – charakteru absolutnego. Komentowany przepis Konstytucji RP dopuszcza przypadki ograniczenia wolności wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Ustawodawca może określać przesłanki, których spełnienie

³⁴ L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II*, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 65.

³⁵ Wyrok TK z 18.10.2011 r., SK 24/09, OTK-A 2011, nr 8, poz. 82.

będzie warunkowało możliwość podjęcia określonej pracy lub zawodu, jednak nie może to być uznanie arbitralne. Zastosowanie znajduje tutaj art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.”³⁶

„wszelkie ingerencje w sferę wolności wykonywania zawodu wymagają: powiązania ograniczenia z ochroną jednej z wartości czy interesów wskazanych w art. 31 ust. 3 oraz zachowania wymogu niezbędności (proporcjonalności) ograniczenia, czyli – innymi słowy – poszanowania zakazu arbitralności (np. K 32/00, pkt III.4; SK 30/99, pkt III.4; U 16/02, pkt III.3 czy wyrok z 18 października 2010 r., K 1/09, pkt III.2.2). Konieczne jest wreszcie poszanowanie „istoty” regulowanej wolności (SK 4/99, pkt III.3; K 32/00, pkt III.4).”³⁷

„wolność wykonywania zawodu to „wolność od zewnętrznej ingerencji”, więc jeśli taka ma miejsce, jak choćby w postaci określenia przesłanek, od których zależy wykonywanie zawodu, musi być uzasadniona i pozbawiona cech arbitralności oraz służyć ochronie wartości konstytucyjnych (wyrok K 36/06, pkt III.2). Idzie zatem o wartości wymienione w art. 31 ust. 3.”³⁸

Trybunał Konstytucyjny stwierdził również w jednym z wyroków, że zakaz wykonywania określonej pracy tylko z powodów pozostawania w określonych relacjach rodzinnych wobec innej osoby jest niedopuszczalny „jeżeli był niekonieczny i nieproporcjonalny do celów, jakie za pomocą tej ingerencji ograniczającej miały zostać osiągnięte”.³⁹

„Wolność wyboru i wykonywania zawodu nie ma w polskim porządku prawnym charakteru absolutnego. Już w art. 65 ust. 1 jest mowa o wyjątkach, które winny być unormowane w akcie rangi ustawy. Wymagania, jakie muszą zostać spełnione dla wprowadzenia ograniczeń, zostały określone w art. 31 ust. 3 konstytucji, który dopuszcza możliwość ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności tylko wtedy, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie prawa dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Jak podnosi się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, te przesłanki mają postać wartości (dóbr) konkurujących z zakresem korzystania przez jednostkę ze swych wolności i praw i wyraźnie korespondują z ujęciem zawartym w art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sygn. U. 5/97, OTK ZU Nr 4/1997, poz. 46, s. 251). Trybunał Konstytucyjny potwierdza wyrażony pogląd, przytoczony zarówno przez wnioskodawcę jak i Prokuratora Generalnego, o konieczności uwzględnienia przy ograniczaniu praw jednostki zasady wymagającej odpowiedniego wyważenia wagi interesu publicznego, któremu służy ograniczenie danego prawa i wagi interesów naruszonych przez takie ograniczenie. Na gruncie konstytucji z 1997 r. zasada ta powiązana jest z wyrażonym w art. 31 ust. 3 warunkiem „konieczności” wprowadzanych ograniczeń. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 9 sierpnia 1998 r. (sygn. K. 28/97, OTK ZU Nr 4/1998, poz. 50, s. 303) stwierdził, iż „wymóg konieczności jest spełniony, jeżeli ustanowione ograniczenia są zgodne z zasadą proporcjonalności. Oznacza to, że: 1. środki zastosowane przez prawodawcę muszą być w stanie doprowadzić do zamierzonych celów; 2. muszą być one niezbędne do ochrony interesu z którym są powiązane; 3. ich efekty muszą pozostawać w proporcji do ciężarów nakładanych na obywatela”. 4. Trzeba podkreślić, iż rzeczą ustawodawcy jest wybór celu i środków określonej regulacji ustawowej. Ten cel jednak

³⁶ M. Saffan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86, Warszawa 2016.

³⁷ L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 65.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27.1.1997 r, K 1/98, OTK 1999, Nr 1, poz. 3.

powinien znajdować uzasadnienie w konstytucyjnej aksjologii, a środki powinny pozostawać w odpowiedniej proporcji do zamierzonego rezultatu.”⁴⁰

7.4. Sprzeczność wymogu definitywnego rozwiązania stosunku pracy z zasadą celowości i proporcjonalności.

Jako cele zawartego w kwestionowanych przepisach wymogu rozwiązania stosunku pracy należy wskazać na:

- A. kompensacyjną funkcję świadczenia pielęgnacyjnego jako rekompensatę (częściową) utraconego dochodu oraz
- B. istotę świadczenia pielęgnacyjnego ze swej natury zmierzającego do zapewnienia niepełnosprawnemu dziecku należytej opieki.

Skarżąca podnosi, iż wymóg rozwiązania stosunku pracy nie jest niezbędny do ochrony ww. celów, jak również żadnych innych interesów, z którym jest powiązany, a efekty tego wymogu nie pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych na obywatela.

W tym miejscu należy odwołać się do rozważań dotyczących nadmiernego charakteru wymagania rozwiązania stosunku pracy (pkt IV pkt 3.3 powyżej) oraz zbieżności celów świadczenia pielęgnacyjnego oraz urlopu wychowawczego (pkt IV pkt 3.3 powyżej), które zawierają argumentację w ocenie Skarżącej uzasadniającą również tezę o sprzeczności kwestionowanych przepisów z zasadą celowości i proporcjonalności na gruncie art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

Nadto Skarżąca podnosi, iż w pełni możliwe jest osiągnięcie celów jakie mają przyświecać rozwiązaniu umowy o pracę, w sytuacji jeśli matka niepełnosprawnego dziecka będzie przebywać na urlopie wychowawczym. W takiej sytuacji z racji nie świadczenia pracy nie otrzymuje bowiem wynagrodzenia za pracę będącego ekwiwalentem wykonanej pracy (por. art. 80 k.p.). W jej majątku powstaje uszczerbek możliwy do częściowego wyrównania przyznanym świadczeniem pielęgnacyjnym. Co więcej, istotą urlopu wychowawczego jest właśnie zapewnienie dziecku opieki ze strony rodzica. Przebywając na tym urlopie matka dziecka ma wszak obowiązek opieki nad nim. Cele urlopu wychowawczego pozostają więc nie tylko niesprzeczne z celami świadczenia pielęgnacyjnego, ale korzystanie z urlopu stanowi dobry przykład na praktyczny sposób realizacji tych celów.

Równocześnie należy nadmienić, iż pracodawca ma możliwość żądania od pracownika powrotu do pracy tylko w razie gdyby pracownik trwale zaprzestał sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem (art. 186² § 2 k.p.), wobec czego nie ma ryzyka naruszenia ww. celów ze strony pracodawcy pomimo braku ustania stosunku pracy. Dalsze trwanie tego stosunku nie może być więc traktowane jako przeszkoda w realizacji tych celów.

Mając na uwadze powyższe należy uznać, iż punktu widzenia powyżej wskazanych celów rozwiązanie stosunku pracy, jak również urlop wychowawczy pozostają ze sobą całkowicie zbieżne. Skoro tak, to wprowadzenie znacznie dalej idącego wymogu w postaci nakazu rozwiązania stosunku pracy (a nie tylko zaprzestania świadczenia pracy uregulowanego instytucją urlopu wychowawczego) nie znajduje dostatecznego uzasadnienia.

Całkowita rezygnacja z pracy niewątpliwie jest znacznym ciężarem dla obywatela, którego waga w ocenie Skarżącej nie pozostaje w proporcji do efektów jakie ma osiągnąć. O ile urlop wychowawczy daje matce (a zatem i samemu dziecku) pewną gwarancję

⁴⁰ Wyrok TK z 26.04.1999 r., K 33/98, OTK 1999, nr 4, poz. 71.

stabilizacji (art. 186⁴ k.p.), o tyle rozwiązanie stosunku pracy wiąże się choćby z utratą możliwości powrotu do pracy, potencjalnymi trudnościami w znalezieniu kolejnej pracy, nawet aż do wykluczenia z rynku pracy.

Mając na uwadze wnioski jakie płyną z cytowanego wcześniej orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego należy stwierdzić, że kwestionowane przepisy wprowadzające nakaz definitywnego rozwiązania stosunku pracy nie znajdują dostatecznego uzasadnienia w żadnej z konstytucyjnych wartości. Trudno jest znaleźć cel, którego osiągnięciu służyłoby obligatoryjny nakaz rozwiązania stosunku pracy, a przede wszystkim taki cel, którego nie można by osiągnąć innymi środkami, i który byłby na tyle ważny, aby w takim stopniu ograniczyć zasadę wolności pracy.

W ocenie Skarżącej odpowiednie wyważenie wagi interesu publicznego, któremu służy ograniczenie wolności pracy i wagi interesów naruszonych przez takie ograniczenie wypada na niekorzyść przepisów wprowadzonych przez ustawodawcę, co też przemawia za uznaniem zaskarżonych przepisów za niekonstytucyjne.

7.5. Naruszenie istoty wolności pracy.

Jak już wskazano powyżej, analizowane przepisy ustawy o świadczeniach rodzinnych wprowadzają wymóg definitywnego rozwiązania stosunku pracy. Oceniane rozwiązanie ma więc charakter który można określić jako całkowity, ostateczny, totalny. Ustawodawca nie zdecydował się na żadne rozwiązanie pośrednie, jak choćby na dopuszczenie pracy na część etatu, albo pracy zdalnej z domu w stopniu nie kolidującym z zaspokojeniem potrzeb niepełnosprawnego podopiecznego, czy też na ograniczenie kwotowe co do wysokości zarobków możliwych do uzyskania przez opiekuna.

Należy uznać, iż ograniczenie wolności pracy obejmuje także taki wymiar czasu pracy, czy też sposób jej organizacji (np. telepraca), który potencjalnie mógłby zostać podjęty bez żadnego uszczerbku dla opieki nad osobą niepełnosprawną. Analizowane ograniczenie dotyczy zatem samego rdzenia wolności pracy, zakazując jakiegokolwiek aktywności zawodowej, nawet w najmniejszym wymiarze.

Co więcej, ustawodawca *de facto* zaingerował również w możliwość swobodnego podjęcia pracy w przyszłości, w razie gdyby opiekun z różnych przyczyn (np. poprawa stanu zdrowia, śmierć podopiecznego, sytuacja finansowa rodziny lub inne) podjął decyzję o powrocie do pracy. W przypadku urlopu wychowawczego pracownik ma możliwość powrotu do pracy, ale rozwiązanie stosunku pracy wiąże się przecież z wypchnięciem z rynku pracy, które w dobie coraz szybciej zmieniających się warunków rynkowych może przerodzić się nawet w długotrwałe bezrobocie.

Natomiast jak wskazuje się w doktrynie, elementem wolności pracy jest również dostęp do zatrudnienia oraz jego stabilność: „*Wolnościowy charakter pracy powoduje, że pracownik nie może być ograniczony w swojej wolności w sposób arbitralny. Powyższe dotyczy zarówno stabilizacji zatrudnienia, jak i dostępu do niego.*”⁴¹

Nie można również tracić z pola widzenia faktu, iż wprowadzenie nakazu całkowitego rozwiązania stosunku pracy wywołuje niekorzystne zjawiska społeczne, gdyż rodzi ryzyko wypchnięcia rodzica opiekującego się dzieckiem do szarej strefy. Oczywiście to zjawisko jest trudne do jednoznacznej identyfikacji, tym niemniej w badaniach prowadzonych przez organizacje społeczne ok. 11% osób pobierających świadczenie pielęgnacyjne oficjalnie przyznaje się do tzw. pracy na czarno.

⁴¹ M. Saffjan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86, Warszawa 2016.

W badaniach wskazuje się nadto, iż za zasadnością dopuszczenia możliwości łączenia opieki nad niepełnosprawnym z pracą przemawiają zarówno przyczyny ekonomiczne - niska wysokość świadczenia, jak i społeczne - izolacja i wykluczenie opiekuna z rynku pracy.

Dowód:

- wydruk artykułu „Praca zawodowa opiekunów osób niepełnosprawnych” z portalu www.poradnikautystyczny.pl – na wykazanie faktu: podejmowania przez opiekunów osób niepełnosprawnych pracy na czarno

7.6. Brak konieczności rozwiązania stosunku pracy z uwagi na bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, ochronę środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób.

Rozwiązanie stosunku pracy przez osobę ubiegającą się o świadczenie pielęgnacyjne nie jest konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa, dla porządku publicznego, dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej ani też wolności i praw innych osób. Żadna z tych wartości nie koliduje z możliwością przyznania świadczenia pielęgnacyjnego przez osobę przebywającą na urlopie wychowawczym.

8. Kierunek wykładni wynikający z aktów prawa międzynarodowego.

Argumentacja za stwierdzeniem niezgodności z Konstytucją art. 17 ust. 1 w zw. z art. 3 pkt 22 u.ś.r. przedstawiona w niniejszej skardze znajduje swoje wzmocnienie we wnioskach jakie płynął z kierunku wykładni wynikającego z aktów prawa międzynarodowego. Szereg przepisów prawa międzynarodowego pozostaje bowiem zbieżnych z normami Konstytucji mającymi zastosowanie w niniejszej sprawie. Wśród nich należy wskazać na:

- A. Art. 3 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm.) zgodnie z którym: *„We wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze, sprawą nadrzędną będzie najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka.”*
- B. Art. 23 ust. 2 tejże konwencji, zgodnie z którym: *„Państwa-Strony uznają prawo dziecka niepełnosprawnego do szczególnej troski i będą sprzyjały oraz zapewniły, stosownie do dostępnych środków, rozszerzanie pomocy udzielanej uprawnionym do niej dzieciom oraz osobom odpowiedzialnym za opiekę nad nimi.”*
- C. Pkt x Preambuły Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 1169 z późn. zm.) zgodnie z którą: *„wyrażając przekonanie, że rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i jest uprawniona do ochrony przez społeczeństwo i państwo, a osoby niepełnosprawne i członkowie ich rodzin powinni otrzymywać niezbędną ochronę i pomoc umożliwiającą rodzinom przyczynianie się do pełnego i równego korzystania z praw przez osoby niepełnosprawne”,*
- D. Art. 7 ust. 2 powyższej konwencji zgodnie z którym: *„We wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych należy przede wszystkim kierować się najlepszym interesem dziecka.”*

- E. Art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169), zgodnie z którym: *„Należy udzielić jak najszerzej ochrony i pomocy rodzinie jako naturalnej i podstawowej komórce społeczeństwa, w szczególności przy jej zakładaniu i w okresie trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu.”*
- F. Art. 6 ust. 1 powyższego paktu, zgodnie z którym: *„Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo do pracy, które obejmuje prawo każdego człowieka do uzyskania możliwości utrzymania się poprzez pracę swobodnie wybraną lub przyjętą, oraz podejmą odpowiednie kroki w celu zapewnienia tego prawa.”*
- G. Art. 1 ust. 1 Konwencji (Nr 122) dotyczącej polityki zatrudnienia, przyjętej w Genewie dnia 9 lipca 1964 r. (Dz. U. z 1967 r. Nr 8, poz. 31), zgodnie z którym *„każdy Członek określi i będzie stosował, jako główny cel, aktywną politykę zmierzającą do popierania pełnego, produktywnego i swobodnie wybranego zatrudnienia”.*
- H. Część I pkt 1 Europejskiej Karty Społecznej sporządzonej w Turynie dnia 18 października 1961 r. (Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67 z późn. zm.), zgodnie z którym: *„Każdy będzie miał możliwość zarabiania na życie poprzez pracę swobodnie wybraną.”*

Z powyżej wskazanych przepisów w sposób jednoznaczny wynika wymóg szczególnego traktowania dzieci niepełnosprawnych, których interesy powinny być „najlepiej zabezpieczone”. Co godzi się podkreślić, obowiązuje to „we wszystkich działaniach dotyczących dzieci”, „we wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych” (w tym również podejmowanych przez sądy i trybunały), a zatem w możliwie szerokim zakresie, nie wyłączającym sytuacji orzekania o świadczeniach dla matki dziecka niepełnosprawnego z tytułu opieki nad nim.

Również w aspekcie wolności pracy z powyżej wskazanych aktów wynika wskazówka takiego kształtowania systemów prawnych przez poszczególne państwa narodowe, by umożliwić swobodny wybór i wykonywanie pracy przez obywateli.

IV. Kwestie formalne.

1. Wyczerpanie drogi prawnej (art. 77 ust. 1 u.t.k.).

Decyzje oraz wyroki przedstawione w opisie stanu faktycznego (pkt I) potwierdzają wyczerpanie drogi prawnej. Skarżąca przedkłada je wraz z niniejszą skargą. Skarżąca wyczerpała w całości możliwość skarżenia rozstrzygnięć organów administracji, jak również wyczerpała tok postępowania sądownoadministracyjnego.

2. Zachowanie terminu do wniesienia skargi konstytucyjnej (art. 53 ust. 1 pkt 5 u.t.k. w zw. z art. 77 ust. 1 u.t.k.).

Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia .02.2022 r., sygn. akt , będący wyrokiem o którym mowa w art. 77 ust. 1 u.t.k., został nadany pełnomocnikowi Skarżącej wraz z pismem z dnia .03.2022 r., przesyłką poleconą nr (00)859007731194958279. Przesyłka ta została doręczona w dniu 18.03.2022 r., co potwierdza wydruk potwierdzenia doręczenia z portalu śledzenia przesyłek Poczty

Polskiej. Termin 3 miesięcy do złożenia niniejszej skargi (art. 77 ust. 1 u.t.k.) upływa zatem 18.06.2022 r., wobec czego niniejsza skarga jest składana w terminie.

Skarżąca w załączeniu przedkłada pismo NSA z dnia 27.01.2021 r. wraz z kopertą, w której to pismo wraz z wyrokiem zostały nadane do Skarżącej, a także potwierdzenie odbioru z dnia 18.03.2022 r. oraz wydruk potwierdzenia doręczenia przesyłki listowej poleconej nr (00)859007731194958279 z portalu śledzenia przesyłek Poczty Polskiej.

3. Informacja o nadzwyczajnych środkach zaskarżenia (art. 53 ust. 1 pkt 5 u.t.k.).

Od wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia .02.2022 r., sygn. akt , będącego wyrokiem o którym mowa w art. 77 ust. 1 u.t.k., nie został wniesiony nadzwyczajny środek zaskarżenia.

4. Zastrzeżenie danych Skarżącej (art. 80 u.t.k.).

Na podstawie art. 80 u.t.k. Skarżąca zastrzega nieujawnianie jej danych.

Mając na uwadze powyższe, niniejsza skarga konstytucyjna jest zasadna i zasługuje na uwzględnienie w całości.

.....

Załączniki:

1. Pełnomocnictwo z dnia 16.05.2022 r.
2. Decyzja Prezydenta Miasta R z dnia .07.2020 r. znak
3. Decyzja Samorządowego Kolegium Odwoławczego w R z dnia r., znak:
4. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w R z dnia .02.2021 r., sygn. akt
5. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 02.2022 r., sygn. akt
6. Pismo NSA z dnia 03.2022 r.
7. Koperta z przesyłką listową poleconą nr
8. Potwierdzenie odbioru z dnia .03.2022 r.
9. Wydruk potwierdzenia doręczenia przesyłki listowej poleconej nr z portalu śledzenia przesyłek Poczty Polskiej
10. Wydruk artykułu „Praca zawodowa opiekunów osób niepełnosprawnych” z portalu www.poradnikautystyczny.pl
11. Odpisy skargi konstytucyjnej wraz z załącznikami x 4